

Facultatea de Studii Europene
Universitatea Babe -Bolyai, Cluj-Napoca

Rezumatul tezei de doctorat

Riturile apotropaice. Mentalit i i practici de ap rare

Conduc tor tiin ific:
Prof. univ. dr. Ion Cuceu

Doctorand:
Alexandra T t ran

Cluj-Napoca

2010

CUPRINS

INTRODUCERE	4
CAPITOLUL 1: RIT ÎI RITUAL – PERSPECTIVE ANTROPOLOGICE	19
Câteva l muriri preliminare. Etimologie, sensuri explicative, defini ii	23
Religie, magie, tiin	27
Rit i mit	34
Ritualul i secularizarea: „rit profan”	40
Concluzii	47
CAPITOLUL 2: LECTURÂND APOTROPAICUL. EXPLORARE, DEVENIRI ÎI DESCHIDERI CONCEPTUALE	50
Cuvântul din spatele imaginii	54
Alc tuirea conceptului	56
Tematici ilustrative i dimensiuni istorice	66
Dezvolt ri conceptuale	80
Dialectica construc iilor identitare sociale: dimensiunea apotropaic a apartenen ei i excluderii	91
Explorând sensul: dimensiunea apotropaic a comportamentului uman	106
CAPITOLUL 3: RITURILE APOTROPAICE. PRACTICI ÎI MENTALIT ÎI DE AP RARE ÎN LECTUR ETNOLOGIC	111

Praguri și treceri calendaristice. Elemente apotropaice în cadrul obiceiurilor de peste an

1. Crăciun, Anul Nou și Boboteaz116
2. Ciclul Pascal : Floriile, Paște, Rusaliile122
3. Sfântul Gheorghe și Sfântul Andrei133
4. Sărbătorile de prim vară -vară (sărbători cu dată fixă) : 9 Martie, Cei 40 de Mucenici ; Sânzienele140
5. Sărbătorile anotimpului rece și lupul143
6. Alte sărbători cu valențe apotropaice 145

Devenire umană și ipostazieri sociale. Elemente apotropaice în cadrul momentelor de prag din viața omului

- Nașterea147
- Nunta 151
- Înmormântarea153

Mană și fluxuri vitale. Circumscrieri spațio-temporale ale bunurilor și ale locurilor

1. Rituri apotropaice în context agrar 159
2. Rituri apotropaice în context pastoral163
3. Rituri apotropaice gospodărești 167

Câteva considerații privind apotropaicul 174

Apotropaicul azi. „Textul” riturilor apotropaice în „contextul” societății românești contemporane .
.....182

CAPITOLUL 4: SITUAȚII DE VRĂJIRE. FORME ȘI FORȚE MAGICE, RITUAL RELIGIOS.187

Trăsături specifice și abordări metodologice189

Actori, acțiuni, desfășurări194

Semnalan ii unei situa ii de criz	196
Actori i roluri	199
Forme ale ritualului terapeutic, diferen e specifice	204
Protec ie i limite ale combaterii	206
Determinan ii ac iunii	208
Cine sunt, totu i, agresorii magici ?	214
Dimensiunea apotropaic a situa iilor de vr jitorie: gesturi rituale i memorie interioar	224
Rela ia magico-religios	231
CONCLUZII	237
Bibliografia lucr rilor citate în corpul lucr rii	246
Bibliografie general	258

Termeni-cheie: rit; ritual; apotropaic; ante-facto; construc ii identitare; memorie/uitare; magie; religie; situa ii de vr jire; securitate; mecanisme culturale.

Interesul personal în privin a riturilor apotropaice se fundamenteaz într-o interoga ie general asupra diferitelor modalit i umane de încadrare i conectare la lumea înconjur toare. Fiecare tip de practic ritual , magic sau religioas , poate fi „citit ” ca o perspectiv anume sau mod aparte de interac iune uman cu lumea. Considerate în dimensiunea lor de practici de ap rare desf urate împotriva amenin rii oric ror for e ostile, riturile apotropaice portretizeaz un tip de rela ie cu lumea a ezat, f r îndoial , pe principii de adversitate i manifestându-se conflictualist, chiar dac scopul final este pacificarea i solu ionarea (temporar) a acestui conflict.

Tema riturilor apotropaice nu a mai fost abordat pân în prezent, cel pu in nu sub aspectul trat rii ei unitare. Despre riturile apotropaice ca rituri de ap rare, practicate în vederea prevenirii agresiunii unor for e malefice, exist men iuni i trimiteri în literatura etnologic , dar numai sporadic i numai sub aspectul denonim rii lor. Cu siguran , riturile apotropaice nu au prezentat un punct de interes prin ele însele, ci doar sub aspectul func ional sau sub cel mitologic, pe care sunt capabile s le reflecte în urma demersurilor analitice.

Op iunea de a p stra denomina ia de „rit apotropaic” se datoreaz sensului etimologic al termenului care, fundamentat în grecul *apotropos* (prefixului *apo-* i a substantivului comun *tropos*: *apo* > de, de la, ideea de dep rtare¹; *tropos*, *-ou* > întoarcere²) semnific „a alunga r ul” sau „a-l întoarce din drum”, ceea ce are calitatea de a orienta analiza în sensul surprinderii modalit ilor de preven ie, dar i al scenariilor despre formelor r ului în lume. De fapt, nici o limb european nu con ine un termen care s traduc exact *apotropaicul*. Ap rarea, preven ia i protec ia, cumulul de expresii care echivaleaz par ial sensul acestui termen în linba român , ar sugera mai cu seam o situare defensiv , datorat conota iilor relativ statice i pasive. Or, apotropaicul surprins în context ritual magico-religios, la fel cu cel ce denume te atitudini

¹ Marius Alexianu, Roxana Curc – *Cuvinte grece ti universale*, colec ia DEU, cuv. înainte de Mihaela Paraschiv, Editura Universit ii „Alexandru Ioan Cuza”, Ia i, 2005, p. 21.

disjunctive de repliere în contextul construcțiilor identitare sau un mod selectiv de operare a memoriei, dezvoltare mereu o latură activă, volitivă, la limită, agresivă.

La nivel teoretic, am apelat în mod egal la perspective ale antropologiei engleze și americane, la modele analitice aparținând etnologiei europene de orientare francofonă sau la sugestiile prezente în lucrările de etnologie românească.

Cercetările de teren, desfășurate preponderent în decursul a trei veri succesive (2006, 2007 și 2008) s-au limitat la câteva localități ale regiunii nordice a Transilvaniei: satul Râca (județul Cluj, Munții Apuseni); satele și comunele Reteag, Giugești, Dumitra, Piatra Fântânelor, Nășud (județul Bistrița-Nășud); Deta (județul Timiș) și orașele Bistrița și Cluj-Napoca. Ca urmare, concluziile formulate, atât în privința riturilor apotropaice propriu-zise (urmărite în capitolul III al lucrării), cât mai ales în privința situațiilor de vrăjire din România contemporană (discutate în cursul capitolului IV) exprimă forme și evoluții specifice zonei circumscrise anterior. Tehnicile predilecte de cercetare au constat în: observația participativă, discuții informale și interviul semistructurat.

Lucrarea este structurată pe patru capitole principale. Primele două dintre acestea reprezintă desfacerea analitică și conceptuală a sintagmei principale de titlu, urmând, fiecare, primeniri terminologice sau deschideri exploratorii suplimentare pentru termenii-cheie adresați: „ritul” și „apotropaicul”. Capitolul III reprezintă, față de demersul specific primelor două capitole, o restrângere în sens de specializare a perspectivei, o încadrare a riturilor apotropaice în orizontul strict etnologic, mai ales cel perceput prin intermediul lucrărilor de referință românești. Capitolul IV propune de asemenea o aprofundare a perspectivei, de data aceasta însă în sens de contextualizare a riturilor apotropaice într-un cadru pertinent de analiză ce le ancorează în contemporaneitate: anume, situațiile descrise prin discursurile despre vrăjire din societatea românească actuală.

² *Id., ibid.*, p. 271.

Capitolul I al lucrării de față, **Rit și ritual – perspective antropologice**, își propune un examen dinamic al acestor două concepte nucleare din disciplinele sociale, motivat prin necesitatea asumării unei perspective teoretice proprii. Necesitatea aceasta este dictată de consecințele primenirilor epistemologice datorate antropologiei ca și critic cultural, ce impun o responsabilitate în rită fiecărui specialist în parte față de conceptele operante cu care alege să lucreze. Un concept de anvergura celui de *ritual* reprezintă, fără îndoială, unul dintre acei termeni-marcași antropologiei ce obligă, pe de-o parte, la recunoașterea multiplexelor investiții semantice ce coincid, în mare măsură, cu însuși istoricul disciplinei; pe de altă parte, un astfel de concept fundamental nu mai poate fi vehiculat ca în elese de la sine sau subînțelese, tocmai datorită încercărilor, contextualizărilor, originilor și uzanțelor atât de diverse pe care le-a acumulat în cursul devenirii sale. Capitolul I al lucrării reprezintă, ca urmare a necesităților semnalate, o lectură critică, istorică și perspectivată a diverselor contexte teoretice ce au încadrat conceptul de ritual, în măsură să-i semnaleze, la o extremă de situație, contingența, în același timp cu afirmarea, la cealaltă extremă de situație, a nevoii de categorii analitice capabile să ordoneze și să descrie realitatea. Relevanța termenilor de *rit* și *ritual* a fost, din punct de vedere istoric, multiplu subsumată particularităților relației conceptuale magie-religie. Considerațiile prilejuate de acest nivel teoretic de încadrare a ritualului își răsfrâng în oglindă și funcționează ca o introducere pentru notațiile teoretice privind relația magic-religioasă dinspre finalul lucrării, semnificative a câtorva piste de urmărire deschise de materialul de teren axat pe problematica vrăjirii și vrăjitoriei din cadrul Capitolului IV.

Al doilea capitol al lucrării, **Lecturând apotropaicul: explorare, deveniri și deschideri conceptuale**, adresează al doilea concept nuclear al sintagmei principale de titlu. Obligatorietatea circumscrierii conceptelor operante alimentează în egală măsură abordarea *apotropaicului*, după cum a fost cazul cu conceptele de *rit* și *ritual*. Marea diferență constă însă în faptul că *apotropaicul*, departe de succesul și anvergura termenilor de *rit* și *ritual*, merituriște o istorie fragmentată, aproximativ și limitată. Examenul conceptului, atunci, își propune să suplinească lipsa teoretizărilor propriu-zise printr-o accentuare sporită a semnificațiilor posibile și a direcțiilor de explorare permise de termen.

Pornind de la etimologie, trecând prin valoarea conceptuală atât apotropaicului în disciplinele socio-umane și mai ales în cadrul etnologiilor naționale, până la deschiderea ce și se poate urmări în filosofie, critica literară sau psihanaliză, termenul invită la (cel puțin) o dublă

lectur . Pe de-o parte, apotropaicul etnologiei sau al arheologiei denume te un tip de atitudine general-uman care, transpus în registrul perform rii ritualice, exprim o rela ie de tip conflictualist cu lumea sau, mai restrâns, cu formele particulare ale r ului prezent în această lume. În această lectur , apotropaicul semnific forme i practici magico-religioase de protec ie, preven ie i ap rare, fa de amenin ri ale celor mai diverse forme ale r ului posibil de survenit din exterior: spirite rele, du mani, str ini, vr ji i vr jitoare, boli, moliime, secet , inunda ii, grindin , erpi, lupi, deochi, moarte .a.m.d. Apotropaicul este coincident cu ideea de *ante-facto*, de ac iuni ritualice desf urate înainte de instalarea propriu-zis a r ului de comb utut sau a dezordinii, ceea ce îl diferen iaz de ac iunile orientate *post-facto*, precum descântecul, exorcismul sau dezleg tura, menite s ac ioneze ca forme de contra-ofensiv la un r u deja produs. Este important de semnalat faptul c apotropaicul acestor contexte nu va denumi niciodat ac iuni pozitive pragmatice de tipul ap r rii prin construc ia de ziduri în fa a amenin rii unei invazii, deoarece sensul s u este intim legat de referentul sacral, de caracterul conven ionalizat de rit sau ritual magico-religios.

Pe de alt parte, întocmai ca i ritualul în dimensiunea sa „profan ” (denumind rutine, recuren e, activit i sportive, tactica polite ii .a.m.d.), apotropaicul este un concept a c rui deschidere poate s dep easc referentul pur sacral sau dimensiunea strict magico-religioas , pentru a da seama de ac iuni, fenomene, mecanisme de interac iune prezente în via a zilnic (la nivel individual-psihologic) sau alimentând forme ale construc iilor identitare colective de nivel macro-politic. În această lectur , apotropaicul poate denumi un proces de întoarcere de la alteritate ca refuz al diferen ei, apelul la trecut ca modalitate de generare a „tradi iilor inventate”³ prin memoria/uitarea selectiv sau forme de ap rare în fa a angoasei prin reiterarea obsesiv a unor mecanisme ale auto-violen rii i auto-suspend rii în fa a vie ii.

Dac formele ritualice par s vorbeasc mai mult de rela ia fiin ei umane cu lumea (asumarea unui rol activ într-o perspectiv conflictualist , de partea necesit ii combaterii magico-religioase a r ului subversiv mereu prezent), formele apotropaice decelabile social sau la nivel individual (construc ii identitare colective, asumarea diagnosticului de vr jire .a.m.d.) in mai degrab de rela ia fiin ei umane cu cel lalt, de dialectica particular a acomod rii, apartenen ei i excluderii. Din punct de vedere antropologic, miza ce une te cele dou câmpuri de manifestare specifice ale apotropaicului este tocmai afirmarea nevoii de coeren i securitate a fiin ei.

³ Eric Hobsbawm - „Introduction: Inventing Traditions”, în Eric Hobsbawm, T. Ranger (editori) – *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, 1983, pp. 1-14

Al treilea capitol al lucrării, **Riturile apotropaice. Practici și mentalități de apărare în lectură etnologică**, propune o ilustrare specializată și delimitată etnologică a riturilor apotropaice. Mai precis, este vorba de luarea în considerare a apotropaicului sub forma manifestării rituale, restrâns, a adă, la dimensiunea magico-religioasă semnalată anterior, plasat în contextul societății tradiționale românești de profil agrar-pastoral. Demersul constă în lectura dinamică și juxtapusă a materialului etnologic prezent în lucrările de specialitate, completat de observațiile personale de teren. Modalitatea aleasă de ordonare a materialului ilustrativ se ghidează după câteva dintre modelele de bază existente în etnologie în acest sens. Într-o primă instanță, urmesc riturile apotropaice prezente în ciclul calendarului, inserate marilor momente de trecere temporal sezonier, punctate prin sărbătorile religioase. O a doua mișcare este dedicată urmării riturilor apotropaice existente în cadrul marilor momente de trecere ale ciclului vieții (nașterea, nunta, moartea). În sfârșit, riturile apotropaice specifice ocupațiilor tradiționale agricole și pastorale, la fel cu cele dedicate protecției spațiului domestic, sunt în măsură să completeze perspectivele alese de prezentare și analiză a materialului.

Toate aceste modalități de evidențiere a riturilor apotropaice, în funcție de contextul social-cultural de care aparțin și de scenariile-cadru manifeste, pun în lumină, pe de-o parte, modalitățile rituale propriu-zise dedicate prevenirii, protecției și apărării față de amenințările exterioare, evidențiind, pe de altă parte, multiplele „fețe ale friții” sau formele rului posibil de adresat pe această cale într-o societate tradițională. Despre tabloul oferit de către acestea din urmă, se poate observa faptul că susțin în subsidiaritate o afirmare a centralității ființei umane: „rul” combinate ritualic este o categorie extrem de extinsă și variată formal, a cărei unitate de substanță rezidă în faptul că reprezintă *tot și numai* ceea ce contravine intereselor și bunăstării individuale și comunitare.

Problema necesității resimțite, de a limita sensul discursului ce descrie abordarea din cadrul Capitolului III la cel de *lectură* a materialului etnologic, este o modalitate de a semnala anumite dificultăți întâmpinate în încadrarea propriului material de teren în cadrele conceptuale și perspectivele specifice consacrate în etnologie. Este vorba de măsura posibilității de încadrare a riturilor apotropaice prezente în societatea românească contemporană în orizontul „societății tradiționale” a textelor etnologice, încadrare care, luând în considerare profilul în plin proces de modificare și reorganizare al lumii rurale, ridică riscul conturării acestora ca *supraviețuiri* al unor timpuri istorice (ipotetic) marcate de coerență socială și culturală. Societatea românească contemporană se află încă ancorată într-un parcurs al transformărilor, redefinirilor structurale și

adaptărilor de mentalități ce antrenează lumea rurală într-o direcție diferită, insuficient conturată deocamdată, afectând, la un nivel mai restrâns, ponderea, formele, punctele de concentrare ale mentalităților de apărare și ale gesturilor ritualice aferente. De aceea, pentru a fi în măsură să vorbesc de apotropaic astăzi și pentru a răspunde exigenței de încadrare a riturilor apotropaice într-un context coerent, am pornit, în bună tradiție antropologică, dinspre micro înspre macro, dinspre datele oferite de teren înspre considerațiile teoretice și clasificările conceptuale.

Rezultatul acestui demers îl constituie capitolul IV, **Situații de vrăjire. Forme și forme magice, ritual religios**. Jean Cuisenier rememorează, la începutul cărții sale *Memoria Carpaților. România milenară: o privire interioară*, o recomandare formulată de către Claude Lévi-Stauss în privința circumscrierii unei problematice de studiu antropologice, anume necesitatea ca evenimentul reîntors să formeze o unitate clar identificabilă ca atare de gândirea indigenă⁴. *Apotropaicul* în sine nu poate reprezenta o astfel de unitate identificabilă cât vreme, în calitatea sa de concept operând academic, este un termen elitist, prea puțin în îndemâna actorilor atunci când aceștia își formulează modalitățile și motivele de apărare, prevenție sau protecție. În schimb, răspunsul la o întrebare formulată direct și explicit, precum „*împotriva a ce este necesar să se aperi?*”, oferă indicii preioase privind zonele active de acțiune apotropaică în contemporaneitate și, fie că vorbim de zona rurală, fie de cea urbană, de puțin ori aceste răspunsuri au legătură cu protecția în fața spiritelor rele, inserat ritmurilor cosmice, momentelor de trecere sau ocupațiilor tradiționale, precum e cazul apotropaicului magico-religios al textelor etnologice. Cel mai adesea, necesitatea protecției magico-religioase este afirmată în legătură cu „oamenii răi” și farmecele sau vrăjile puse în mișcare de către aceștia. Pentru a relua o exprimare a Aurei Liceanu, deși Rul este general și prezent pretutindeni, „spiritele malefice să lăuiască astăzi în om”⁵, iau chipul dușmanilor declarați sau presupuși și acționează prin intermediul vrăjilor, farmecelor, fecturilor aruncate. De aceea, capitolul IV constituie o analiză a practicilor apotropaice în contextul specific al discursurilor despre vrăjire în România contemporană.

Chestiunile de vrăjitorie sunt un tip de subiect care necesită metoda unui „timp îndelungat”⁶, înscrierea cercetătorului într-o comunitate care să-i permită, în final, abandonarea poziției de exterioritate față de subiectul investigat și accesarea la o postură activă, de preferat în

⁴ Jean Cuisenier - *Memoria Carpaților. România milenară: o privire interioară*, trad. de Ioan Curteanu și Tefana Pop, ed. Echinox, Cluj, 2002, p. 28.

⁵ Aurora Liceanu – *Povestea unei vrăjitoare*, ed. ALL, București, 1996, p. 35.

⁶ André Julliard – „Urgia sorilor. Vrăjitoria zilelor noastre în Franța”, *Magia și vrăjitoria în Europa, din Evul Mediu până astăzi*, volum coordonat de Robert Muchembled, trad. de Maria și Cezar Ivănescu, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 274-326, p. 301.

interiorul acestuia⁷. Din p cate, nu acesta a fost cazul cercet rilor mele, restrânse temporal i fragmentate spa ial. Cu toate acestea, datele de teren ob inute în urma investiga iilor din perioada 2006-2008 mi-au permis decelarea câtorva dintre particularit ile ce definesc i situeaz discursurile despre vr jire în peisajul societ ii române ti contemporane.

Sursele i resursele discursurilor despre vr jire sunt eterogene, plurivoce, amalgamate i acoper un câmp hibrid ce combin , mai ales în contextul societ ii române ti de dup '89, elemente de magie rural arhaic , no iuni de stil New-Age i bioenergie, tehnici de divina ie moderne (tarot, astrologie), solu ii religioase sau explica ii pseudo- tiin ifice. Conturarea acestui câmp se leag , în mod covâr itor, de impactul mass-media, prin vehicularea liber a celor mai diverse sisteme explicative pentru dilemele existen iale ale omului contemporan. Capitolul IV al lucr rii se centreaz îns nu pe elementele componente ale acestui câmp eterogen (analiz , f r îndoial , extrem de necesar , dar care dep e te scopul lucr rii de fa) ci pe situa iile de vr jire propriu-zise, abordate actor-centric i descrise prin trei momente esen iale: momentul instal rii unei situa ii de criz ; formularea diagnosticului de vr jire; demararea procesului terapeutic ce urm re te restaurarea st rii anterioare – întotdeauna considerat , prin compara ie cu intensitatea negativ al unui moment de criz descris ca situa ie de vr jire, prototip al st rii generale de bine. Putem afirma c actorii ce asum în general un diagnostic de a fi vr jit sunt, în cea mai mare parte, de gen feminin. În schimb, suntem departe de un discurs ce urm re te o cantonare a acestora, exclusiv sau preponderent , în mediul rural, conform reprezent rii (stigmatizante, în fond) c actorii ce asum acest tip de diagnostic sunt doar fee ale primitivilor din interiorul na iunilor i societ ilor moderne, civilizate. Diagnosticul de vr jire este în mod egal asumat la sate ca la ora e, atât de c tre persoane apar inând categoriilor mai pu în educate, cât i de c tre cele cu un nivel de educa ie superior.

O alt particularitate a subiectului este constituit de aspectul preponderent discursiv al materialului de teren. Experien ele de a fi (fost) vr jit în România contemporan iau mai ales forma relat rilor, rememor rilor, povestirilor, colport rilor, zvonurilor, acuzelor, indica iilor de remedii terapeutice posibile .a.m.d. Este greu de presupus, de altfel, în ce ar putea consta faptul empiric direct observabil al fenomenelor de vr jire, atunci când datele problemei angajeaz cercet torul în câmpul unor elemente de tipul imponderabilei for e magice sau al rela iei de cauzalitate între r ul dorit i r ul suferit, interpretat ca atare din perspectiva actorului ce asum o situa ie de vr jire. Câteva considera ii generale privind rela ia magico-religios i sugerarea

⁷ Motivul îl constituie faptul c magia, departe de a reprezenta un cumul de cuno tin e posibil de vehiculat verbal sub forma „cunoa terii pure” solicitat de etnolog, este tr it ca *praxis* i asimilat unei forme de putere; interoga iile nu pot fi, în acest câmp saturat de miz existen ial , neutre sau naive.

unor piste posibile de studiu viitor, mai ales în privința afirmării necesității unui studiu aplicat relației istorice dintre Biserica Ortodoxă Română și magia populară în cadrul particular al societății românești, încheie în oglindă (răspunzând simetric notațiilor similare din capitolul I) acest ultim capitol al lucrării de față.

Apotropaicul contextelor de vrăjitorie poate fi identificat sub două forme. Prima dintre acestea, cea mai vizibilă, este constituită de riturile sau gesturile de prevenție, protecție și apărare magico-religioase, puse în scenă de actori în intenția precisă de a minimaliza, astfel, riscul de a deveni victime unor agresiuni magice malefice. A doua formă a apotropaicului din acest context specific se desparte de palierul propriu-zis ritual, denumind un parcurs interior de relevanță psihologică. Asumarea diagnosticului de a fi vrăjtit reprezintă întotdeauna un moment delicat ce presupune o reconfigurare narativă selectivă, pe calea rememorării, a unui traseu evenimential care să poată susține, coerent și retrospectiv, respectivul diagnostic.

În dimensiunea sa rituală, protecția asumată explicit în vederea prevenirii posibilității de a fi agresat magic semnaleză o stare de alertă angrenată specific în orizontul participării la această „provincie a sensului”⁸. Mai precis, ca tip de atitudine, apotropaicul acestor contexte este coincident cu o stare de preocupare anticipativă activă, relativ neîntreruptă. Dintr-o altă perspectivă, reprezintă un semn explicit al aderenței fiecărui actor implicat la discursul despre vrăjire, participarea constantă și asumată la acesta. De aceea, apotropaicul ritualic din contextele de vrăjire se supune unei lecturi ce îl alăturează în ordinea unui tip al atitudinii de alertă ce trasează drumul între crizele propriu-zise de vrăjire, sau pornind de la una – funcționând, de fapt, ca *intermezzo*.

Apotropaicul ce descrie intrarea în discursul de vrăjire se deosebește tocmai prin momentaritate. Este o atitudine specifică unui moment suspendat interior al memoriei-uitării selective și, cel puțin în contextul unei crize de vrăjire, reprezintă o secvență unică, irepetabilă.

Din punct de vedere ritualic, apotropaicul situațiilor de vrăjire se instituie într-un plan anticipativ, prin relația cu rolul de combătut posibil de survenit/revenit la viitor. Din punct de vedere al rememorării ca strategie a asumării diagnosticului de a fi vrăjtit, dar conștient de asemenea în construcția etimologică a termenului, apotropaicul se particularizează ca modalitate

⁸ Jean-Pierre Olivier de Sardan - „The exotizing of magic from Durkheim to postmodern anthropology”, *Critique of Anthropology*, Vol. 12, No. 1, 1992, pp. 5–25, <http://coa.sagepub.com>, p. 11.

recuperativ a trecutului în dublu sens: cel al întoarcerii înapoi/înspre și cel al întoarcerii de la r u sau refuz al amintirii. Cele une te îns este func ia esen ialmente prezervativ .

Problema anteriorit ii nu reprezint îns apanajul exclusiv al planului psihologic individual din momentul confrunt rii cu diagnosticul de vr jire. Este adev rat faptul c , surprins în plan pur ritualic, dup cum urme te Capitolul III al lucr rii de fa , apotropaicul se desf oar mai ales într-o direc ie de aparent sens unic – prin proiec ie, delegare la viitor, ulterioritate – conform scopului urm rit: protec ia executat într-un plan al prezentului securizeaz momentele viitoare. Anterioritatea fundamenteaz în schimb orice rit apotropaic, chiar dac nu la fel de vizibil i explicit precum e cazul rela iei cu posterioritatea. În primul rând, cât vreme vorbim de secven e apotropaice inserate ciclului calendarului, marilor momente de trecere ale vie ii sau dedicate securiz rii bunurilor i spa iilor vitale, vorbim de „rituri”, adic de mecanisme elaborate colectiv anterior, consacrate prin repeti ie i consfin ite de tradi ie. În al doilea rând, r ul de comb tut prin astfel de rituri integrate unor momente normate reprezint o vast categorie zugr vit , asumat , con tinentizat sau numit , în formele particulare, prin practica genera iilor precedente: îns i orizontul de ciclicitate de care apar în presupune un raport direct cu experimentarea trecut . În termenii lui C. Riley Augé, supravie uirea cere în primul rând recunoa tere⁹. Doar pe baza acestei „întoarceri înapoi” (mnemonic , cultural i ritual) pot fi elaborate ac iunile protective îndreptate împotriva oric ror elemente capabile de a provoca r ul.

Luând în considerare ritul ca tip de performare ce poate fi pl nuit sau improvizat , dar care are ca efect o tranzi ie din registrul vie ii cotidiene într-un context alternativ datorit c reia via a zilnic este transformat , dup cum concluzionam la finalul Capitolului I, putem sesiza faptul c exist întotdeauna o parte pu în apotropaic în desf urarea oric rui rit. Îns i repetabilitatea, ce la nivel individual traduce nevoia de ritmare a existen ei cotidiene, comunic ideea de *func ie securizant* ce atenueaz angoasa omului nu numai fa de necunoscut, ci i în fa a provinciei de sens a cotidianului vie ii zilnice. Pân la urm , în calitatea sa de unic fiin dotat cu con tiin , omul este cel mai în m sur s asume faptul c via a este plin de pericole i s dezvolte dispozitive culturale menite s r spund st rii fundamentale de insecuritate; iar

⁹ AUGÉ, C. Riley – „Supernatural Sentinels: Managing Threshold Fears via Apotropaic Agents”, *Society for the Anthropology of Consciousness*, Panel: Threshold States and the Natural & Human Built Environment, April 4–8, 2007, http://www.crossingthethreshold.org/welcome_files/MicrosoftWord-Soc of Consc.pdf, p. 0.

„magia și religia reprezintă primele sisteme de alarmă ale omenirii. (...) Ne flatăm și ne inducem singuri în eroare și ne închipuim că am depășit funcția apotropaică a limbajului.”¹⁰.

Atunci când descrie un tip de ritual magic sau religios, termenul de *apotropaic* este capabil să exprime câteva coordonate fundamentale: circumscriere, demarcare, prevenție, factor activ, agresiune. Prin chiar mijloacele ritualului ca acțiune performativă, elementele apotropaice sunt foarte vizibile și, până la un punct, tangibile. Atunci când descrie o atitudine socială sau individuală față de lumea înconjurătoare, apotropaicul este puternic înrădăcinat în insecuritate existențială, neliniște și o nevoie fundamentală de a face sens – fie către adresă mecanismelor subiective de reconfigurare a propriei memorii sau mecanismelor sociale de construcție identitară.

Articulat prin intermediul unei dialectici particulare de retrospecție *versus* proiecție, conceptul de apotropaic poate funcționa ca o grilă de lectură prospectivă capabilă să recupereze nu numai infernurile, ci și paradisurile reprezentate cultural, explicite sau implicite, ale fiecărei societăți. Mai mult decât o formă de apărare, formulă ce limitează sensul la simpla idee a unei poziționări defensive, apotropaicul postulează, dincolo de variantele atitudinilor angajate ce-l exprimă, posibilitatea de existență a unei lumi ideale: liber de rău, de anxietate și de incontrollabil.

¹⁰ Thomas Szasz – „Psychiatry and the Control of Dangerousness: On the Apotropaic Function of the

Bibliografie selectiv

ALEXANDER, Bobby C. – „Ritual and current studies of ritual: Overview”, in *Anthropology of religion: A Handbook*, edited by Stephen D. Glazier, Praeger, Westport, 1999, pp. 139–160, www.questia.com, [Accessed 21th March 2006].

ANDERSON, Kathryn, Dana JACK – „Learning to Listen. Interview Techniques and Analyses”, in *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*, edited by Sherna Berger Gluck, Daphne Patai, Routledge, London, 1991, pp. 11–26.

AUGÉ, Marc et Daniel FABRE – „D'un rite à l'autre“, *Terrain*, Numéro 8 – *Rituels contemporains* (avril 1987), mis en ligne le 21 juillet 2005, <http://terrain.revues.org/document3155.html>, [Consulté le 12 juin 2007].

AUGÉ, C. Riley – „Supernatural Sentinels: Managing Threshold Fears via Apotropaic Agents”, *Society for the Anthropology of Consciousness*, Panel: Threshold States and the Natural & Human Built Environment, April 4–8, 2007, http://www.crossingthethreshold.org/welcome_files/MicrosoftWord-Soc of Consc.pdf, [Accessed 12th March 2008].

BARTH, Frederik (ed.) – *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*, Little Brown and Company, Boston, 1969.

BÂRLEA, Ovidiu – *Folclor românesc*, vol. I i II, Editura Minerva. Bucure ti, 1981.

BERGER, P. L. and T. LUCKMANN – *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City, Anchor Books, New York, 1966.

BORIC, Dusan – „«Deep time» methaphor: Mnemonic and apotropaic practices at Lepenski Vir”, *Journal of Social Archaeology*, Vol. 3/2003, pp. 46–74, <http://jsa.sagepub.com>, [Accessed 1th July 2008].

CAMUS, Dominique – *Puteri i practici vr jitoare ti*. Anchet asupra practicilor actuale de vr jitorie, traducere de Mugura Constantinescu, Editura Polirom, Ia i, 2003, (colec ia Plural M).

CAZENEUVE, Jean – *Le Rites et la Condition Humanine*, P.U.F., Paris, 1958.

Cercetarea antropologic în România. Perspective istorice i etnografice, Cristina Papa, Giovanni Pizza, Filippo M. Zerilli (coord.), Ed. Clusium, Cluj–Napoca, 2004.

CRISTESCU–GOLOPEN IA, tefania – *Gospod ria i credin ele magice ale femeilor din Dr gu (F g ra)*, Editura Paideia, Bucure ti, 2002, (colec ia tiin e Sociale).

CUISENIER, Jean – *Memoria Carpa ilor. România milenar : o privire interioar*, traducere de Ioan Cur eu i tefana Pop, Editura Echinox, Cluj, 2002.

DE SARDAN, Jean–Pierre Olivier – „The exoticing of magic from Durkheim to postmodern anthropology”, *Critique of Anthropology*, Vol. 12, No. 1, 1992, pp. 5–25, <http://coa.sagepub.com>, [Accessed November 17th, 2007].

Term «Mental Illness»”, *Journal of Social Work Education*, Vol. 39, No. 3, 2003, pp. 375+, www.questia.com.

- DERRIDA, Jaques – *Despre gramatologie*, traducere Bogdan Ghiu, Editura TACT, Cluj–Napoca, 2008, (colec ia Pasaje).
- DERRIDA, Jaques – *Diseminarea*, traducere de Cornel Mihai Ionescu, Editura Univers Enciclopedic, Bucure ti, 1997, (colec ia Mentor).
- DURKHEIM, Émile – *Formele elementare ale vie ii religioase*, traducere de Magda Jeanrenaud i Silviu Lupescu, prefa de Gilles Ferreol, Editura Polirom, Ia i, 1995, (colec ia Plural M).
- EVSEEV, Ivan – *Dic ionar de magie, demonologie i mitologie româneasc*, Editura Amarcord, Timi oara, 1998.
- FAVRET–SAADA, Jeanne – *Les mots, la mort, les sorts*, Gallimard, Paris, 1977.
- Fêtes et rites agraires en Europe. Métamorphoses?*, sous la direction de Jocelyne Bonnet Carbonell et Laurent Sébastien Fournier, L`Harmattan, Paris, 2004, (collection Ethnologie de l`Europe).
- GEERTZ, Clifford – „Shifting Aims, Moving Targets: On the Anthropology of Religion”, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 11, No. 1/ 2005, pp. 1+, www.questia.com, [Accessed 2th April 2008].
- GEERTZ, Clifford – *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York, 1973.
- GHINOIU, Ion – *Vârstele timpului*, Editura Meridiane, Bucure ti, 1988, (colec ia „Curente i sinteze”).
- GINZBURG, Carlo – *Istorie nocturn*. O interpretare a sabatului, traducere de Mihai Av danei, Editura Polirom, Ia i, 1996, (colec ia Plural).
- Greek Magic. Ancient, Medieval and Modern*, edited by de J.C.B. Petropoulos, Routledge, New York, 2008.
- HARRISON, Jane Ellen – *Prolegomena to the study of Greek religion*, Cambridge University Press, Cambridge, 1903.
- HALL, Stuart – „The Question of Cultural Identity”, in *Modernity and its Futures*, edited by Stuart Hall, D. Held and T. McGrew, Polity Press, Cambridge, 1992, pp. 273–327.
- HALPERN, Joel, David KIDEKEL – „Anthropology of Eastern Europe”, in *Annual Review of Anthropology*, No. 12, 1983, pp. 377–402.
- HANN, Chris – „When West meets East: the Skeleton at the Feast”, in *The Skeleton at the Feast. Contributions to East European Anthropology*, University of Kent, Carterbury, 1995, pp. 195–208.
- HEKMANN, Susan – „Identity Crises: Identity, Identity Politics and Beyond”, in *Feminism, Identity and Difference*, edited by S. Hekmann, Frank Cass, London, 1999, pp. 3–27.
- HILDBURGH, W. L. – „Apotropaism in Greek Vase–Paintings”, in *Folklore*, Vol. 57, No. 4/1946, pp. 154–178, <http://www.jstor.org/stable/1257502>, [Accessed 12th May 2007].
- HOBSBAWM, Eric and Terence RANGER (eds.) – *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, 1983.
- Inventions Européenes du Temps. Temps des mythes, temps de l`histoire*, sous la direction de Jocelyne Bonnet–Carbonell, avec la collaboration de Efi Karpodini–Dimitriadi, L`Harmattan, Paris, 2004, (collection Ethnologie de l`Europe).
- Întâlniri multiple. Antropologi occidentali în Europa de Est*, volum editat de Enikö Magyari–Vincze, Collin Quigley, Gabriel Troc, Editura Efes, Cluj–Napoca, 2000.

- JENKINS, Richard – *Identitate socială*, traducere de Alex Butulcea, Editura Univers, București, 2000, (colecția Sinteză).
- LAPLATINE, François – *Descrierea etnografică*, traducere de Elisabeta Stănculescu și Gina Grosu, Editura Polirom, Iași, 2000.
- LÉVI-STRAUSS, Claude – *La pensée sauvage*, Librairie Plon, Paris, 1964.
- LIICEANU, Aurora – *Povestea unei vrăjitoare*, Editura ALL, București, 1996.
- MARCUS, G., M. J. FISCHER – *Anthropology as Cultural Critique. An Experimental Moment in the Human Sciences*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1999.
- MARKS, Kathleen – *Toni Morrison's Beloved and the Apotropaic Imagination*, University of Missouri Press Columbia, 2002, www.questia.com, [Accessed 8th February 2009].
- MAUSS, Marcel – *Esquisse d'une théorie générale de la magie*, Quadrige/P.U.F., Paris, 1991, (collection Sociologie et Anthropologie).
- MAUSS, Marcel – *Manuel d'ethnographie*, Éditions sociales, Paris, 1967, (collection Petite Bibliothèque Payot), <http://classiques.uqac.ca>.
- MAXWELL, J. – *Magia*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1995.
- MESNIL, Marianne – *Trois essais sur la Fête. Du folklore à l'ethno-sémiotique*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1974.
- MESNIL, Marianne – *Etnologul, între arpe și balaur/ Marianne Mesnil și Assia Popova – Eseuri de mitologie balcanică*, Editura Paideia, București, 1997.
- MIHĂILESCU, Vintilă – *Antropologie. Cinci introduceri*, Editura Polirom, Iași, 2007, (colecția Collegium, seria Sociologie Antropologie).
- MUCHEMBLED, Robert (coordonator) – *Magia și vrăjitoria în Europa, din Evul Mediu până astăzi*, Editura Humanitas, București, 1997.
- NAKAMURA, Carolyn – „Mastering Matters: Magical Sense and Apotropaic Figurine Worlds of Neo-Assyria”, in *Archeologies of Materiality*, edited by Lynn Meskell, Blackwell Publishing, 2005.
- OBADIA, Lionel – „Religion(s) et modernité(s): Anciens débats, enjeux présents, nouvelles perspectives”, *Socio-Anthropologie*, no. 17–18, *Religions et modernités*, 2006, mis en ligne le 16 janvier 2007, <http://socioanthropologie.revues.org/document448.html>, [Consulté le 2 juin 2008].
- OIȚEANU, Andrei – *Ordine și Haos. Mit și magie în cultura tradițională românească*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- OLTEANU, Antoaneta – *Metamorfozele sacralului. Dicționar de mitologie populară*, Editura Paideia, București, 1998 (Colecția cărților de referință –Seria Enciclopedic).
- OLTEANU, Antoaneta – *Coala de solomonie. Divinități și vrăjitorie în context comparat*, Editura Paideia, București, 1999.
- PAMFILE, Tudor – *Scriitorii la români. Studiu Etnografic*, Editura Saeculum, București, 1997.
- PAVELESCU, Gheorghe – *Magia la români: Studii și cercetări despre magie, descântece și mană*, Editura Minerva, București, 1998.
- Premier atelier européen sur la culture orale européenne*, Strasbourg, 18 au 21 juillet 1989, Strasbourg, Conseil de l'Europe, édité 1990.

PRITCHARD, E.E. Evans – *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*, Oxford University Press, 1937.

RENÉ, Girard – *Violen a i sacrul*, traducere de Mona Antohi, Editura Nemira, Bucure ti, 1995, (colec ia Totem).

RICOEUR, Paul – *Memoria, Istoria, Uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik i Margareta Gyurcsik, Editura Amarcord, Timi oara, 2001.

RICOEUR, Paul – *De la text la ac iune* (Eseuri de hermeneutic II), traducere i postfa de Ion Pop, Editura Echinox, Cluj–Napoca, 1999.

Stereotipuri, discriminare si rela ii intergrupuri, volum coordonat de Richard Y. Bourhis i Jaques–Phillipe Leyens, traducere de Doina Tonner, Editura Polirom, Ia i, 1997.

SZASZ, Thomas – „Psychiatry and the Control of Dangerousness: On the Apotropaic Function of the Term «Mental Illness»”, *Journal of Social Work Education*, Vol. 39, No. 3, 2003, pp. 375+, www.questia.com, [Accessed 6th May 2009].

STOREY, John – *Inventing Popular Culture. From Folklore to Globalization*, Blackwell Publishing Ltd, 2003.

TROC, Gabriel – „Exorcism i vindecare în Biserica Ortodox ”, *Caietele Tranzi iei*, nr. 2/3, Cluj–Napoca, 1998.

TALO , Ion – *Gândirea magico–religioas la români*. Dic ionar, Editura Enciclopedic , Bucure ti, 2001.

TURNER, Victor – *The Forrest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*, Cornell University Press, Ithaca, 1976.

TURNER, Victor – *Les tambours d'affliction. Analyse des rituels chez les Ndembu de Zambie*, Gallimard, Paris, 1972.

VAN GENNEP, Arnold – *Formarea legendelor*, traducere Lucia Berdan i Crina Ioana Berdan, studiu introductiv de Petru Ursache, Editura Polirom, Ia i, 1997, (colec ia Plural).

VAN GENNEP, Arnold – *Manuel de folklore Français contemporain*, tome premier, A. & J. Picard, Paris, 1972.

VAN GENNEP, Arnold – *Riturile de trecere*, traducere de Lucia Berdan i Nora Vasilescu, prefa de Nicolae Constantinescu, Editura Polirom, Ia i, 1996.

VERDERY, Katherine – „Nationalism and National Sentiment in Post–Socialist Romania”, in *What was Socialism and What comes Next?*, edited by Katherine Verdery, Princeton University Press, 1996.

VERDERY, Katherine – „Ethnicity, nationalism and state–making. Ethnic groups and boundaries: past and future”, in *The Anthropology of Ethnicity. Beyond „Ethnic Groups and Boundaries”*, edited by H. Vermeulen & C. Gooers, Het Spinhuis Publishers, Amsterdam, 1994.

WOODWARD, Kathryn (ed.) – *Identity and Difference*, The Open University/Sage, London, 1999 (1997).

www.apotropaios.co.uk – site de internet dedicat obiectelor apotropaice descoperite arheologic în Marea Britanie.